

СТРУКТУРА І ЗНАЧЕННЯ КУРСІВ МЕТАФІЗИКИ У КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ (XVII–XVIII СТ.)

М. В. Симчич

Симчич М. В. Структура і значення курсів метафізики у Києво-Могилянській академії (XVII–XVIII ст.). У статті проаналізовано збережені рукописи курсів метафізики, що викладались у Києво-Могилянській академії в XVII–XVIII ст. Визначено їхній обсяг (в порівнянні з іншими частинами філософського курсу) і структуру (які питання обговорювали, чи є відмінність між курсами у обговорюваних питаннях). Запропоновано відповідь, чому могилянські курси мали саме такий обсяг і зміст.

Ключові слова: філософські курси; метафізика; Києво-Могилянська академія.

Симчич Н. В. Структура и значение курсов метафизики в Киево-Могилянской академии (XVII–XVIII вв.). В статье проанализированы сохранившиеся рукописи курсов метафизики, которые преподавались в Киево-Могилянской академии в XVII–XVIII вв. Определены их объем (по сравнению с другими частями философского курса) и их структура (какие вопросы обсуждали, есть ли разница между курсами в обсуждаемых вопросах). Предложено объяснение, почему у могилянских курсов был именно такой объем и содержание.

Ключевые слова: философские курсы; метафизика; Киево-Могилянская академия.

Symchych M. V. The Structure and Importance of Metaphysical Courses at Kiev-Mohyla Academy (17th-18th Centuries). The article analyses surviving manuscripts of metaphysical courses taught at Kiev-Mohyla Academy in the 17th and 18th centuries. It examines their size, comparing to other parts of the philosophical course, and their structure, answering which questions were discussed and whether there were differences among courses in the discussed questions. The author tries to answer the question why the courses had that size and that content.

Keywords: philosophical courses; metaphysics; Kiev-Mohyla Academy.

Метафізика посідає чи не найосновніше місце серед філософських дисциплін. Тому безумовно є потреба в дослідженні, яке би показало, як її розуміли і викладали в Києво-Могилянській академії (КМА) у XVII–XVIII ст., оскільки саме цей навчальний заклад є ключовим для становлення академічної філософії в Україні.

Це завдання може здаватися досить простим, оскільки в філософському класі КМА читався окремий курс під назвою «Метафізика».

Збережені рукописи. Про те, що читали в Києво-Могилянській академії у XVII–XVIII ст., можемо довідатися з рукописів філософських курсів. На сьогоднішній момент збережено лише сотні рукописів, які містять повністю чи частково записи лекцій, що читалися в той час у КМА. Переважна більшість цих рукописів зберігаються у Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Після атрибуції рукописів встановлено, що в них представлено 30 філософських курсів, викладених з 1639 по 1751 роки. Філософський курс у КМА складався з чотирьох частин: 1) діалектики, 2) логіки, 3) фізики, 4) метафізики. У 1730-х роках, крім цих частин, почали регулярно читати етику. Слід зазначити, що різні курси, так само як і різні частини курсів, не однаково збережені. Деколи один курс у повному обсязі збережений в кількох рукописах, а трапляється, що курс дійшов до нас тільки частково. Наприклад, збереглася діалектика і логіка, а незбережена фізика і метафізика.

Як бачимо з таблиці, збережено 21 курс метафізики: 1 – першої половини XVII ст., 4 – другої половини XVII ст. і решта 16 курсів – XVIII ст. Однак у 9 філософських курсів метафізика відсутня*. Інші частини філософського курсу збережені ліпше: діалектика і логіка – 29 і фізика – 26 курсів.

* Курси Йосифа Кононовича-Горбацького (1639–40 навч. рік), Йоасафа Кроковського (1686–88), Прокопія Калачинського (1693–95), Теофана Прокоповича (приблизно 1706–08), Сильвестра Пінновського (1713–15), Амвросія Дубневича (1725–27), Стефана Калиновського (1729–31), Єроніма Миткевича (1733–35), Гедеона Сломинського (1745–47).

Збережені курси метафізики наведені у таблиці:

Викладач	Роки викладання	Рукописи*	Скорочення**
Інокентій Гізель	1645/1646–1646/1647	<u>Мел.м./п128, арк. 619–678зв.</u>	Гізель
Ймовірно Йоасаф Кроковський	1684/1685–1685/1686	<u>ЦДІАВК, ф. 222, опис 2, спр. 18а, арк. 504–525зв.</u>	Кроковський
Стефан Яворський	1691/1692–1692/1693	60М/42, арк. 549–576; ДС/п152, арк. 566–585зв.	Яворський
<i>Невідомий професор</i>	бл. 1700 р.	<u>ДА/п42, арк. 591–616</u>	Анонім ДА/п42
Інокентій Поповський	1699/1700–1700/1701–1701/1702	622/396С, арк. 588–631; 442п/1706, том III, арк. 646зв.–686зв.; 443п/1707, том III, арк. 124–155зв.; 150п/18, арк. 551–597зв.; 544/219С, арк. 431–474	Поповський
Христофор Чарнуцький	1702/1703–1703/1704	625/400С, арк. 555–611; 97п/59 – арк. 651зв.–739зв.; 98п/58, арк. 739–825зв.;	Чарнуцький 1
Христофор Чарнуцький	1704/1705–1705/1706	100п/49 арк. 357–394зв.; ДС/п157, арк. 415–463зв.; ДС/п158, арк. 442–503зв.; ДС/п159, арк. 418–456зв., 444п/1704, арк. 298–366, 445п/1705, арк. 527зв.–528зв., 627/403 С, арк. 605–654зв.	Чарнуцький 2
Сильвестр Піновський	1711/1712–1712/1713	446п/1701, арк. 401–436	Піновський
Йосиф Волчанський	1715/1716–1716/1717	108п/62, арк. 450зв.–471зв.; ДА/п44, арк. 449–467зв.	Волчанський 1
Йосиф Волчанський	1717/1718–1718/1719	ДС/п165, арк. 343–364, ДС/п164, арк. 449–472; 450п/1708, том II, арк. 301–322	Волчанський 2
Іларіон Левицький	1719/1720–1720/1721	110п/66, арк. 673–710; 449п/1699, том II, арк. 726зв.–300зв.; 111п/64, арк. 578–603	Левицький 1
Платон Малиновський	1721/1722–1722/1723	115п/75, арк. 221–264зв.; ДС/п166, арк. 191–219; 450п/1708, том. I, арк. 177–210зв.	Малиновський
Іларіон Левицький	1723/1724–1724/1725	631/406С, арк. 622–653; 117п/78, арк. 461–476зв.; 451п/1687, арк. 240–251; ДС/п167, арк. 453–473	Левицький 2
Амвросій Дубневич	1727/1728–1728/1729	ДА/п49, арк. 507–535; 452п/1746, арк. 372зв.–425;	Дубневич
Сильвестр Кулябка	1735/1736–1736/1737	124п/79, арк. 326–375	Кулябка 1
Сильвестр Кулябка	1737/1738–1738/1739	ДА/п50, арк. 310–369зв.; ДС/п169, арк. 198–238зв.	Кулябка 2
Михайло Козачинський	1739/1740–1740/1741	127п/47, арк. 259зв.–305зв.	Козачинський 1
Михайло Козачинський	1741/1742–1742/1743	128п/85, арк. 134–157; ДА/331Л, арк. 105–122	Козачинський 2
Михайло Козачинський	1743/1744–1744/1745	ДС/п171, арк. 261–274; ДА/п52, арк. 231зв.–239	Козачинський 3
Георгій Кониський	1747/1748–1748/1749	РГБ, 130, арк. 240–255зв.	Кониський 1
Георгій Кониський	1749/1750–1750/1751	ДА/п51, с. 323–334	Кониський 2

* Всі рукописи зберігаються у ІР НБУВ, крім двох (наведених курсивом): рукопис курсу Йоасафа Кроковського, що зберігається у Центральному державному архіві України у м. Києві, та курсу Георгія Кониського 1746-48 років викладання, що зберігається у відділі рукописів Російської державної бібліотеки (м. Москва).

** Для заощадження місця далі в статті посилання на окремі курси будуть робитися через скорочення і вказівку на аркуші рукопису, підкресленого в таблиці.

Місце курсів метафізики в системі викладання філософії у КМА. Філософію в КМА читали протягом двох років – після закінчення мовно-філологічних класів (поетика і риторика) і перед початком навчання в чотирирічному класі теології. Як уже зазначалося, сам філософський курс складався з чотирьох частин: діалектики, логіки, фізики і метафізики.

Курс метафізики [metaphysica], що також називався філософія надприродного [philosophia ultranaturalis] або наука про надприродне [scientia ultranaturalis], був найкоротшою частиною філософського курсу. Його читали здебільшого протягом одного місяця наприкінці другого навчального року*, тобто в самому кінці вивчення філософії**.

Оцінити довжину курсу метафізики можна через порівняння з іншими курсами: він був приблизно в сім разів меншим від курсу логіки та в десять разів – від фізики (натурфілософії). Така ситуація виглядає дивною, виходячи з того, яку вагу найчастіше приділяють метафізиці.

Можливим поясненням цієї ситуації є те, що могилянські професори розглядали метафізичні питання не тільки в курсах метафізики – і курси логіки, і курси фізики мали значне метафізичне наповнення. Наприклад, питання про універсальї та про відношення викладали в курсі логіки, а питання про матерію і форму, про каузальність та про час – у курсі фізики. Натомість у курсі метафізики розглядалося тільки одне питання: що таке суще.

Така ситуація пояснюється історичними обставинами. Схоластика домінувала в КМА більше ста років. Могилянські професори філософії з 1639 р. (філософський курс Йосифа Кононовича-Горбацького) по 1751 р. (другий курс Георгія Кониського) перебували під чітким впливом схоластичної філософії. У часи Середньовіччя, коли формувалася схоластична філософія, викладання філософії полягало у коментуванні творів Аристотеля. Хоча у ранньомодерний час в європейських університетах, так само як і в КМА, філософію не викладали через коментування Аристотеля, проте структура курсу була позначена традиційним порядком Аристотелевих книг. У курсі логіки було дуже мало матеріалу, який зараз називається логікою – весь цей матеріал уже попередньо було викладено у курсі діалектики. Однак курс логіки містив питання, пов'язані з творами «Категорій» (і Порфірієвого «Вступу до Категорій»), «Про тлумачення», «Першої Аналітики» і «Другої аналітики» – творів, які традиційно залічувалися до «Органону». Відповідно питання про універсальї, хоча й метафізичне за своєю природою, дискутувалося у курсі логіки. Так само і питання про матерію і форму, каузальність і час, які не менш метафізичні за своєю суттю, розглядалися у курсі фізики, бо цей курс був структурований відповідно до змісту творів Аристотеля природничого циклу: «Фізика», «Про небо», «Про виникнення і зникнення», «Про метеори» й «Про душу». Тому, наприклад, питання про каузальність було розглянуте у курсі фізики, адже Аристотель розглядає його у своїй «Фізиці».

* Порядок інших частин філософського курсу виглядав так. Здебільшого курс діалектики читали на початку навчання протягом одного-двох місяців. Потім читалась логіка – протягом шести-восьми місяців. Фізика була найбільшою частиною філософського курсу – її читали протягом приблизно десяти місяців і починали або в самому кінці першого навчального року або на початку другого. Були випадки, коли метафізику читали вкінці першого року, після закінчення логіки і перед початком фізики (курс Платона Малиновського – 1721–23 навч. роки; обидва курси Сильвестра Кулябки – 1735–37 і 1737–39 навч. роки; другий курс Михайла Козачинського – 1741–43 навч. роки).

** Коли в кінці 1730-х роках в КМА почали регулярно викладати курс етики, то деколи цим курсом закінчували викладання філософії (другий курс Сильвестра Кулябки 1737–39 навч. роки; другий курс Михайла Козачинського 1741–43 навч. роки; перший курс Георгія Кониського 1747–49 навч. роки). Проте часами цей курс читали між логікою і фізикою – в кінці першого року навчання (перший і третій курси Михайла Козачинського – 1739–41 і 1743–45 навч. роки відповідно; другий курс Георгія Кониського – 1749–51 навч. роки). Відносно погану збереженість курсів метафізики можна пояснити тим, що цей курс був короткий і читався найчастіше в кінці філософського курсу. З цього можна зробити два припущення: або не завжди викладач встигав вичитати курс повністю і від цього страждала насамперед метафізика, або студент-записувач в силу різних причин не доходив до метафізики. Це підтверджується іншими прецедентами, коли пропущена не тільки метафізика, але й інші наявні частини курсу записані не до кінця.

Виходячи з цього, можна пояснити, що курс метафізики у КМА мав такий незначний обсяг, тому що більшість метафізичних питань були вже розібрані у попередніх курсах. Проте, на мою думку, це пояснення не достатнє. Ще одна причина цієї ситуації ховається у безпосередній традиції, на яку спиралися могилянські професори – єзуїтські філософські курси Речі Посполитої.

Відповідно до «Ratio studiorum» (1599), основного документу Товариства Ісусового, який регламентував викладання філософії в навчальних закладах цього ордену, філософія мала викладатися протягом трьох років. Перший рік був призначений для викладання діалектики і логіки, другий – фізики і третій – метафізики. Тому більшість філософських курсів, створених відомими єзуїтськими філософами першої половини XVII ст., мали досить розлогу метафізику¹. Проте згодом єзуїти скоротили викладання філософії до двох років у більшості своїх колегій². Відповідно, курс філософії скоротився за рахунок третього року: питання, які традиційно викладали у метафізиці, стали ретельніше обговорювати у інших частинах філософського курсу. Наприклад, питання про розрізнення [distinctio] у могилянських курсах обговорюється в курсі логіки перед розглядом проблеми універсалій, проте у курсах відомих єзуїтських філософів воно розглянуто в метафізиці. При цьому, питання про розрізнення не має чіткої прив'язки до певного місця з творів Аристотеля і Порфірія, відповідно до яких структурована логіка. Нове місце, звичайно, має свій сенс – воно свого роду приготує до вивчення проблеми універсалій, адже тут вирішується питання, як дві речі можуть бути водночас відмінними і однаковими.

Майже тотожну могилянській систему структурування курсу можемо помітити у багатьох єзуїтських курсах Речі Посполитої XVII–XVIII ст. Кілька атрибутованих курсів з єзуїтських колегіумів XVII–XVIII ст., що зберігаються у ІР НБУВ, виявляють тотожність як за обсягом, так і за структурою до могилянських курсів того часу³. Дуже ймовірно, що саме під впливом єзуїтів могилянські професори читали метафізику саме в такому обсязі.

Структура курсів метафізики. Хоча на відміну від курсів логіки і фізики, могилянські курси метафізики у своєму структуруванні не мали прив'язки до проблематики творів Аристотеля. На мою думку, це не варто розцінювати як недолік, оскільки вони мають більш логічне – проблемно орієнтоване структурування.

Моголянські курси метафізики періоду з 1645 до 1751 року можна поділити на дві групи: синоптичні і несиноптичні. Курси від 1691 до 1743 року проявляють дуже багато подібностей⁴. Натомість попередні й наступні від цього періоду цих подібностей не мають. Я остаточно не можу пояснити джерело цієї подібності, але припускаю, що це був вплив єзуїтських курсів з Речі Посполитої того часу.

У синоптичних курсах чітко видно, що основною темою курсу є питання про суще. Відповідно, курс є структурований таким чином. На початку курсу іде вступна частина, де розглядається питання, чим є метафізика⁵. Після цього ідуть три тематично пов'язані розділи: про реальне суще взагалі [ens realis], про можливе суще [ens possibile], неможливе суще [ens impossibile]. Потім викладається розділ про атрибути або властивості суцього [de attributis entis]. І закінчується курс розглядом видів суцього [de speciebus entis]. Тут аналізується розрізнення субстанції і акцидентів, а також коротко розглядаються питання про Бога і про ангелів.

У першому тематичному блоці – про реальне суще розглядалися здебільшого питання про *поняття* реального суцього. Спершу опрацьовувалося його визначення⁶. Моголянці, слідом за довгою академічною традицією того часу, розглядали це питання дуже прискіпливо, розбираючи різні визначення, запропоновані багатьма схоластичними філо-

* Філософія далі викладалася протягом трьох років тільки у деяких колегіях (здебільшого в тих, де проходили формування самі єзуїти). На теренах Речі Посполитої це була Віленська академія та Каліська і Люблінська колегії. Хоча, як показують каталоги Archivum Romanum Societatis Jesu, а саме cataloges trienales, були випадки, коли самі єзуїти проходили філософський курс за короткий термін – за два або навіть за один рік. (Дякую анонівному рецензенту за це важливе уточнення. – М.С.).

¹ Така частина є на початку кожної частини філософського курсу.

² Така частина є на початку кожної частини філософського курсу. Так моголянці розглядають, що таке діалектика, логіка і фізика.

софами. Після цього обговорювалося питання, чи існує спільний концепт суцього, який би підходив для різних видів суцього, наприклад, для субстанції і акцидентів чи для Бога і створіння (creatura)⁶. Це питання було пов'язане ще з однією схоластичною дискусією – чи концепт суцього як такого є унівокативним чи аналогічним. Відповідно до вчення Томи Аквінського, суще є аналогічним, тобто використовується частково в різних значеннях щодо Бога і створіння, так само щодо субстанції (речі) і щодо акцидентів (її ознак). Однак могилянці одноставно відкидали це вчення і доводили, що суще унівокативно, тобто, однозначно, використовується до різних видів⁷. Проте в наступному питанні, дотичному до цього, не було одноставності між професорами КМА⁸. Це – питання, чи суще реально перевищує (transcendit – transcendit) відмінності, які є між тими речами, які воно позначає, тобто наскільки індивідуальні ознаки, котрі притаманні різним речам, присутні у концепті суцього.

Наступний розділ зосереджувався на протиставленні можливого (ens possibile) та існуючого (ens existente) суцього⁹. Тут розглядалися різні питання, щодо тлумачення можливості. За усталеною схемою розглядалися і відкидалися позиції різних схоластичних шкіл щодо можливості. Свою позицію у питанні, яким є суще, що в теперішній момент не існує, але може існувати, могилянці виражали через розрізнення внутрішньої (intrinsic) і зовнішньої (extrinsic) можливості. Внутрішня можливість – це здатність речі приймати зміни, а зовнішня – це воля всемогутнього Бога, який уможливає ці зміни. В цьому контексті вони підходили до давньої схоластичної суперечки про розрізнення між сутністю (essentia) та існуванням (existentia). Сутність й існування – це два принципи, що визначають буття речі. Перший з них визначає, яким є певне суще, тобто, які його істотні ознаки, натомість другий визначає той факт, що певна річ існує. Як відомо, Тома Аквінський і школа томістів вважали, що сутність й існування розрізняються не чисто мисленево, а реально. Проте інші схоластичні школи, наприклад, скотисти – прихильники Йоана Дунса Скота, та номіналісти заперечували реальне розрізнення між існуванням і сутністю. Тут могилянці послідовно у відкиданні томістичної концепції¹⁰.

Наступний розділ був пов'язаний з вирішенням питань про суцці, які не мають реального існування. Це – розумові суцці (entia rationis)¹¹. До розумових суццях в першу чергу залічували заперечення (negatio) та нестачу (privatio). Заперечення – це просте відкидання наявного буття, наприклад, небілий. Ми зустрічаємося в світі з білими речами, тобто речами, які мають акцидент білизни, але в своєму мисленні ми утворюємо акцидент небілизни. Під нестачею могилянці, вслід за іншими схоластичними філософами, розуміли ознаки, які не притаманні певній речі, але за її сутністю мали би її бути притаманними. До таких ознак належать зокрема сліпота, глухота тощо. Коли ми кажемо, що людина є сліпою, мається на увазі, що вона за своєю природою чи сутністю мала би мати зір, але в силу певних причин його не має. Натомість камінь також не має зору, але ми його сліпим не називаємо, бо він не повинен мати цю ознаку за своєю природою.

Існують також інші розумові суцці, наприклад, пегаси чи грифони. Вони є витворами нашої фантазії. Але свої ознаки вони мають завдяки нашій здатності приписувати (чи заперечувати) певні ознаки від інших істот. Так, якщо взяти «коня» і «крилатість», ми можемо утворити сутність пегаса. Кінь і крилатість – це реальні суцці, але поєднуються разом тільки у нашому розумі.

Наступним іде обговорення трансценденталій. Трансценденталіями є такі ознаки, які притаманні *кожному* суццюму¹². Могилянці, відповідно до середньовічної схоластичної традиції, до трансценденталій залічують одне (unum), істинне (verum) і добре (bonum). Так, на їхню думку, кожне суще, оскільки суще, мусить бути одним. Адже, якщо б воно не мало цієї ознаки, то не було б одним суццям, а кількома. Щодо істинності суцього, то кожне суще має цю трансценденталію, завдяки якій воно є пізнаваним. А доброта визначає, що кожне суще *по своїй природі* є добрим, але зло існує не субстанційно, але як нестача добра.

Закінчується курс метафізики розглядом деяких особливо важливих видів суцього. Розглядається розрізнення субстанції і акцидентів¹³. Це питання висвітлюється досить побіжно, оскільки кожен з акцидентів, так само як і субстанція, уже попередньо розглядалися в курсі логіки. Крім того, обговорюються особливі субстанції нематеріальної природи: Бог і ангели.

У синоптичних курсах ця глава займає всього кілька сторінок, тут наводяться ознаки Бога, а також постулюється, що існування Бога можна довести¹⁴. Короткість розгляду цього важливого для схоластичної філософії питання пов'язується з тим, що теології у КМА був присвячений окремий чотирирічний теологічний курс. Розділ про ангели у синоптиків також був досить коротким¹⁵.

У несиноптичних курсах важко виділити якусь особливу структуру. Особливість цих курсів в тому, що вони відхиляються від шаблону синоптичних курсів. Проте відхиляються кожен по-своєму. До несиноптичних можна віднести п'ять курсів. Два з них випереджають у часі синоптичні курси: курс Інокентія Гізеля (1645–47) та курс Йоасафа Кроковського (1684–86). А інші три представляють відхід могилянських професорів від усталеної традиції: третій курс Михайла Козачинського (1743–45) і обидва курси Георгія Козачинського (1747–49) та (1749–51).

Дуже ймовірно, що крім цих курсів були й інші, які неписувалися в усталену традицію. Наприклад, курс Теофана Прокоповича (1706–08). Два збережені рукописи цього курсу не подають повного тексту – жоден з них не містить курсу метафізики¹⁶. Проте цей курс можна реконструювати на підставі першого курсу Георгія Кониського. Порівняльний аналіз збережених частин курсу Прокоповича і курсу Кониського показує дослівну тотожність¹⁷. Про те, що Кониський читав свій курс за Прокоповичем, свідчить заувага, яку на початку свого курсу робить Кониський¹⁸. З цього можемо обґрунтовано припустити, що метафізика першого курсу Кониського відповідає метафізиці Прокоповича.

Відхід від попередньої могилянської традиції чітко можемо побачити на прикладі Михайла Козачинського. Козачинський був єдиним могилянським професором, який прочитав три курси. Перші два курси він прочитав за другим курсом Амвросія Дубневича (1727–29). Дубневич був учителем Козачинського і навіть зберігся його студентський запис¹⁹. Козачинський користувався текстом Дубневича досить вільно, часами відступаючи від нього і ймовірно компілюючи з іншими текстами. Проте у третьому курсі він відмовляється від попередніх напрацювань і читає курс дослівно за курсом швейцарського капучина Гервасія Брайзахського (також відомого під латинізованим ім'ям *Brisacensis*)²⁰.

Характеризуючи структуру несиноптичних курсів, варто зауважити, що тут не завжди є чітка прив'язка до питання про суще, яка є в синоптичних курсах. Курс Інокентія Гізеля починається з визначення метафізики²¹. Потім переходить до атрибутів сущого, де традиційно обговорює трансценденталію²². Після цього дає досить широкий розділ про різні поділи сущого [*De variis divisionibus entis*]²³. Тут обговорюються такі питання: чим відрізняється сутність від існування, що таке індивідуція і субсистенція, як узгоджуються між собою акцидентами, а також різні питання про можливість і дійсність. Два розділи у курсі присвячені надприродним сущим. Перший – про відношення Бога і створіння і другий – про Бога і ангелів²⁴. Ці два розділи складають приблизно дві третини курсу. Питання про Бога і ангелів є в синоптичних курсах, але в Гізеля йому приділено на порядок більше обсягу. Наприклад, питання про ангели у Яворського висвітлено на 2 арк., а у Гізеля – на 20. Таку ситуацію можна пояснити відсутністю викладання теології у КМА у першій половині XVII ст.

Дивним є те, що подібну ситуацію зустрічаємо більш ніж через сто років у курсах Георгія Кониського. В обох курсах останнього розділ про Бога і ангелів займає приблизно третину курсу (Кониський 1 – 6 з 15 аркушів і Кониський 2 – 4 з 11 аркушів)²⁵. На противагу до Гізеля, Кониський після закінчення філософського курсу читав ще чотирирічний курс теології, і більшість питань про Бога і ангелів вирішувалися в ньому. Однак таку увагу теологічним питанням можна також пояснити тим, що сам курс є невеликим за обсягом і тут пропущені, або висвітлені дуже побіжно питання, які традиційно вирішувалися у курсах метафізики: аналіз реального, можливого і розумового сущого.

Структура третього курсу Михайла Козачинського має більше подібностей до синоптичних курсів. Цей курс, так само як і попередні, сконцентрований навколо питання про суще. Він складається з чотирьох частин [*controvesiae*]: 1) про шойність сущого [*De quidditate entis*]; 2) про суще й існування [*De essentia et existentia*]; 3) про субстанцію і субсистенцію [*De substantia et subsistentia*]; 4) про властивості сущого [*De proprietatibus entis*]²⁶. Більшість питань, які розглядаються в синоптичних курсах, тут також представлено.

Висновки. Незважаючи на те, що могилянські курси метафізики визначалися відносно невеликим обсягом, вони охоплювали великий спектр філософських питань. Структура найбільш могилянських курсів кінця XVII – першої половини XVIII ст. є досить подібною. Незважаючи на це, є питання, в яких професори, що викладали подібно структуровані курси, не погоджувалися один з одним. Курси першої половини XVII ст., так само як і курси після 1743 року, значно відрізняються від основної маси могилянських курсів. Можна обгрунтовано припустити, що подібність структурування могилянських курсів є наслідком впливу єзуїтських курсів Речі Посполитої того часу.

¹ Див., наприклад: *Hurtado de Mendoza P. Universa philosophia...* Lugduni, 1624; *Arriaga R. Curus philosophicus...* Antverpiae, 1633; *Comptonus Carleton T. Philosophia universa...* Antverpiae, 1649; *Oviedo F. Integer cursus philosophicus...* Lugduni, 1663.

² Див. курси Яна Шипера – Несвізька колегія 1687/1688–1688/1689 навч. роки [89п/89, арк. 348–354зв.], Яна Войнаровича – Львівська колегія 1714/15–1715/16 навч. роки [107п/61, арк. 417–460зв.]; Томаша Дуніна – Львівська колегія 1718/1719–1719/1720 навч. роки [112п/65, арк. 285–302], Станіслава Попеля – Перемиська колегія 1723/1724–1724/1725 навч. роки [116п/67, арк. 212–272зв.].

³ Поділ на синоптичні і несиноптичні курси я використав у компаративному аналізі могилянських курсів логіки. Див. *Симчич М. Philosophia rationalis у Києво-Могилянській академії. Компаративний аналіз могилянських курсів логіки кінця XVII – першої половини XVIII ст.* Вінниця: в-во О. Власюк, 2009. С. 50–51.

⁴ Гізель, арк. 619–621; Яворський, арк. 550–551; Анонім ДА/п42, арк. 591–592зв.; Поповський, арк. 588–590зв.; Чарнуцький 1, арк. 556–557зв.; Чарнуцький 2, арк. 357зв.; Піновський, арк. 401–402зв.; Волчанський 1, арк. 451; Волчанський 2, арк. 343зв.–345; Левицький 1, арк. 579–581; Малиновський, арк. 226–227; Дубневич, арк. 507–508зв.; Кулябка 1, арк. 327–328; Кулябка 2, арк. 311–312; Козачинський 1, арк. 296–298зв.; Козачинський 2, арк. 134–136зв.; Козачинський 3, арк. 260зв.–261.

⁵ Яворський, арк. 551зв.–552зв.; Анонім ДА/п42, арк. 592зв.–593; Поповський, арк. 590зв.–592зв.; Чарнуцький 1, арк. 557зв.–558зв.; Чарнуцький 2, арк. 359–360; Піновський, арк. 403–404зв.; Волчанський 1, арк. 452зв.; Волчанський 2, арк. 345–348; Левицький 1, арк. 581–582зв.; Малиновський, арк. 227–227зв.; Дубневич, арк. 508зв.–509зв.; Кулябка 1, арк. 328зв.–330; Кулябка 2, арк. 312зв.–314; Козачинський 1, арк. 298зв.–299зв.; Козачинський 2, арк. 136 зв.–137; Козачинський 3, арк. 261–261зв.

⁶ Яворський, арк. 552зв.–553; Анонім ДА/п42, арк. 593–593зв.; Поповський, арк. 592зв.–593; Чарнуцький 1, арк. 558зв.–561зв.; Чарнуцький 2, арк. 360–362; Піновський, арк. 403–404зв.; Волчанський 1, арк. 452зв.; Волчанський 2, арк. 345–348; Левицький 1, арк. 582зв.–584зв.; Малиновський, арк. 229зв.–230; Дубневич, арк. 509зв.–510зв.; Кулябка 1, арк. 330–332; Кулябка 2, арк. 314–316; Козачинський 1, арк. 299зв. – 300зв.; Козачинський 2, арк. 138зв.–139; Козачинський 3, арк. 261зв.–262.

⁷ Яворський, арк. 554–555; Анонім ДА/п42, арк. 594зв.–595; Поповський, арк. 594–596; Чарнуцький 1, арк. 558зв.–561зв.; Чарнуцький 2, арк. 364–365зв.; Піновський, арк. 405зв.–406зв.; Волчанський 1, арк. 452зв.; Волчанський 2, арк. 345–348; Левицький 1, арк. 586зв.–588; Малиновський, арк. 230–231зв.; Дубневич, арк. 512–513; Кулябка 1, арк. 332–335зв.; Кулябка 2, арк. 316–319зв.; Козачинський 1, арк. 300зв.–304; Козачинський 2, арк. 138зв.; Козачинський 3, арк. 262–262зв.

⁸ Яворський, арк. 553–554; Анонім ДА/п42, арк. 593зв.–594зв.; Поповський, арк. 593–594; Чарнуцький 1, арк. 561зв.–566; Чарнуцький 2, арк. 362–364; Піновський, арк. 404зв.–405зв.; Волчанський 1, арк. 453зв.; Волчанський 2, арк. 345–348; Левицький 1, арк. 584зв.–586зв.; Малиновський, арк. 228–229зв.; Дубневич, арк. 510зв.–512; Кулябка 1, арк. 334зв.; Кулябка 2, арк. 316–319зв.; Козачинський 1, арк. 300зв.–304; Козачинський 2, арк. 136зв.–138зв.

⁹ Гізель, арк. 635–640зв.; Яворський, арк. 558–561; Анонім ДА/п42, арк. 598–601зв.; Поповський, арк. 600–606; Чарнуцький 1, арк. 569–581; Чарнуцький 2, арк. 365зв.–377зв.; Піновський, арк. 409зв.–414зв.; Волчанський 1, арк. 455–459; Волчанський 2, арк. 350–353зв.; Левицький 1, арк. 588–592зв.; Малиновський, арк. 231зв.–239; Дубневич, арк. 515–520; Кулябка 1, арк. 335зв.–350зв.; Кулябка 2, арк. 319зв.–334зв.; Козачинський 1, арк. 304зв.–305зв.; Козачинський 2, арк. 139–142зв.; Козачинський 3, арк. 264зв.–266.

¹⁰ Гізель, арк. 628зв.–630зв.; Яворський, арк. 561зв.–562зв.; Поповський, арк. 607–608; Чарнуцький 1, арк. 581–583; Чарнуцький 2, арк. 377зв.–379зв.; Піновський, арк. 414зв.–417; Волчанський 1, арк. 459–461зв.; Волчанський 2, арк. 348–350; Левицький 1, арк. 592зв.–593; Малиновський, арк. 239–241зв.; Дубневич, арк. 520–521зв.; Кулябка 1, арк. 350зв.–357; Кулябка 2, арк. 334зв.–341; Козачинський 2, арк. 142зв.–144; Козачинський 3, арк. 263–264зв., 266–267зв.; Кониський 1, арк. 242–243; Кониський 2, с. 325–326.

¹¹ Яворський, арк. 562зв.–565зв.; Анонім ДА/п42, арк. 604–605зв.; Поповський, арк. 608–618зв.; Чарнуцький 1, арк. 587–597; Чарнуцький 2, арк. 379зв.–383; Піновський, арк. 414–425зв.; Волчанський 1, арк. 464зв.–467; Волчанський 2, арк. 363–364зв.; Левицький 1, арк. 597–599зв.; Малиновський, арк. 259–264зв.; Дубневич, арк. 521зв.–528; Кулябка 1, арк. 360–371; Кулябка 2, арк. 343зв.–356; Козачинський 2, арк. 149зв.–155зв.

¹² Гізель, арк. 62–628зв.; Яворський, арк. 568зв.–571; Анонім ДА/п42, арк. 609–610зв.; Поповський, арк. 618зв.–623; Чарнуцький 1, арк. 583–587; Чарнуцький 2, арк. 383–388; Піновський, арк. 425зв.–428зв.; Волчанський 1, арк. 461зв.–464зв.; Волчанський 2, арк. 353зв.–356зв.; Левицький 1, арк. 593–596зв.; Малиновський, арк. 241 зв.–244зв.; Дубневич, арк. 528зв.–531зв.; Кулябка 1, арк. 357–360; Кулябка 2, арк. 341–343зв.; Козачинський 2, арк. 148–149зв.; Козачинський 3, арк. 271–273; Кониський 1, арк. 246–248зв.; Кониський 2, с. 326–327.

¹³ Яворський, арк. 571–571зв.; Анонім ДА/п42, арк. 611; Поповський, арк. 623; Чарнуцький 1, арк. 597–604зв.; Чарнуцький 2, арк. 388–391; Піновський, арк. 428зв.–429зв.; Волчанський 1, арк. 467зв.–469зв.; Волчанський 2, арк. 357–359зв.; Левицький 1, арк. 596зв.–597; Малиновський, арк. 244зв.–249; Дубневич, арк. 532–533; Кулябка 2, арк. 363–369зв.; Козачинський 2, арк. 144 – 145 зв.; Козачинський 3, арк. 267зв.–268зв.; Кониський 1, арк. 244–244зв.; Кониський 2, с. 327–330.

¹⁴ Гізель, арк. 644зв.–656зв.; Яворський, арк. 571зв.–574; Анонім ДА/п42, арк. 611–613; Поповський, арк. 625–628зв.; Чарнуцький 1, арк. 607зв.–611; Чарнуцький 2, арк. 391–393; Піновський, арк. 429зв.–434зв.; Волчанський 1, арк. 469зв.–471; Волчанський 2, арк. 359зв.–362; Левицький 1, арк. 599зв.–601зв.; Малиновський, арк. 253зв.–257; Дубневич, арк. 533–534зв.; Кулябка 1, арк. 371–375; Кулябка 2, арк. 356–363; Козачинський 2, арк. 155зв.–157; Козачинський 3, арк. 273–273зв.; Кониський 1, арк. 248зв.–252зв.; Кониський 2, с. 330–333.

¹⁵ Гізель, арк. 656зв.–678зв.; Яворський, арк. 574–576; Анонім ДА/п42, арк. 613–616; Поповський, арк. 628зв.–631; Чарнуцький 1, арк. 604зв.–607зв.; Чарнуцький 2, арк. 393–394зв.; Піновський, арк. 434зв.–436; Волчанський 1, арк. 471–472; Волчанський 2, арк. 362–363; Левицький 1, арк. 601зв.–603; Малиновський, арк. 249–253зв.; Дубневич, арк. 534зв.–535; Козачинський 2, арк. 157–157зв.; Козачинський 3, арк. 273–273зв.; Кониський 1, арк. 252зв.–254зв.; Кониський 2, с. 333–334.

¹⁶ ІР НБУВ. ДА/п43; Російська національна бібліотека. Відділ рукописів. Фонд Санкт-Петербурзької духовної семінарії. Од. зб. 64.

¹⁷ *Симчич М. Philosophia rationalis...* С. 62.

¹⁸ Кониський 1, арк. 4.

¹⁹ ІР НБУВ. 452п/1746. На арк. 431 зв. цього рукопису є запис, який посвідчує, що записувачем цього рукопису є Мануйло Козачинський, котрий пізніше під чернечим ім'ям Михайло викладав у КМА.

²⁰ *Brisacensis G. Cursus philosophicus brevi et clare metodo in tres tomulos distributus. Coloniae Agrippinae, 1734.*

²¹ Гізель, арк. 619–621.

²² Гізель, арк. 621–628зв.

²³ Гізель, арк. 628зв.–640зв.

²⁴ Про Бога – Гізель, арк. 644зв.–656зв.; про ангелів – Гізель, арк. 656зв.–678зв.

²⁵ Кониський 1, арк. 248зв.–254зв.; Кониський 2, арк. 330–334.

²⁶ Козачинський 3, арк. 261–273зв.